

ЖУРНАЛ «КИЕВСКАЯ СТАРИНА» (1882-1906) ЯК ОРИГІНАЛЬНЕ ТА УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У другій половині XIX ст. виникли нові фактори, що сприяли прискоренню загального культурного розвитку України. Поступальним, хоч і складним та суперечливим, був розвиток науки на українських землях, значні зрушення відбулися, зокрема, в історичній науці, насамперед завдяки публікації архівних матеріалів, літописів, мемуарів та інших матеріалів. Розширялася джерельна база історичних досліджень, зріс обсяг наукової продукції, зміцніли творчі зв'язки істориків, посилився їх інтерес до питань історії України. Важливу роль у поживленні історичних досліджень відіграв і журнал «Киевская старина» (1882-1906) – щомісячний часопис, який публікував роботи з історії, етнографії, фольклористики, археології, літературні матеріали, документальні та нарративні джерела з історії України тощо. Це періодичне видання, створене як історичний журнал, на довгий час став своєрідним науковим центром, де розроблялися різні проблеми української культури. «Киевская старина» була не схожою на попередні журнали; її заснування, діяльність та припинення видання виглядають досить цікавим явищем як в історії періодики, так і в історіографії та в історії культури взагалі. Саме унікальність цього часопису, чинники, які вплинули на концепцію журналу та факти, що стверджують самотність «Киевской старины», і викликають нашу зацікавленість.

Оригінальність (у значенні «який привертає до себе увагу своєю незвичайністю, своєрідністю, не схожий на інших, самотній») [1, с.680]) цього видання та його унікальність («надзвичайність у якомусь відношенні; рідкісність, винятковість» [1, с.1296]) відзначали вже його сучасники, наголошуючи на тому, що часопис мав велику заслугу перед гуманітарними науками, і вбачаючи в ньому справжній науковий координаційний центр з якнайширших проблем україністики. Навіть російські науковці характеризували «Киевскую старину» як надзвичайно цінне видання. Так, С.М. Шубинський, редактор «Исторического вестника», зазначав, що журнал постійно підтримував живий інтерес до української старовини, до її історичних та народно-побутових виявів та мав дійсно науковий характер [2, с.263-264].

На початку XX ст., вже коли часопис припинив своє існування, С. Єфремов, оцінюючи його значення, зазначав: «При ограниченных до крайности средствах, трудами и усилиями частных лиц была создана целая библиотека по украиноведению, солидный научный орган, долгое время служивший единственным пристанищем украинской науки. Миновать эту библиотеку не может ни одно лицо, серьёзно интересующееся судьбами украинской науки и родного слова, а тем более работающего в какой-либо области украиноведения» [3, с.104]. Він же в «Історії українського письменства» наголошував, що незважаючи на свій «антикварний характер», журнал подав «силу живого матеріалу» і на всі 25 років «став тим резервуаром, у якому не тільки наукові праці про Україну знаходили притулок, а й красне письменство та публіцистика, надто в останніх роках» [4, с.435].

З перших кроків існування «Киевская старина» набула слави неординарного друкованого органу, який виступив далеко за межі звичайного історичного журналу і «стал чесно служити местным интересам» [5, с.391]. 94 томи журналу (300 чисел) за 25 років видання вмістили близько 6 з половиною тисяч різноманітних матеріалів (художніх творів, статей, заміток, повідомлень, джерел, рецензій, бібліографічних покажчиків, некрологів, ілюстрацій тощо), у ньому виступили близько 400 авторів. Його унікальність може засвідчити лише один факт: упродовж чверті століття це був єдиний в Російській імперії науковий орган українознавства, за висловом І. Франка «одинокий визначно український журнал» [6, с.85] (курсив І.Я. Франка. – Н.О.). Але поза цим фактом стоять інші, які ще і ще засвідчують унікальність та оригінальність цього періодичного видання.

Найбільш значним фактом, що вказує на своєрідність журналу «Киевская старина», є тривалість його видання. Безпрецедентно довгий і плідний час, враховуючи тодішні реалії, проіснував часопис. На теренах підросійської України другої половини XIX ст. – початку XX ст. годі й шукати журнал, який виходив так довго і з такою періодичністю (фактично 1 раз на місяць). Та й часописів такого ж напрямку, що виходили понад чверть століття в Росії та в австрійській Україні теж було небагато. Серед них можна назвати хіба що «Русский архив» (1863-1917), «Русскую старину» (1870-1918), «Исторический вестник» (1880-1918), львівську «Зорю» (1880-1897).

Унікальним є і час заснування журналу: з одного боку – на початок 80-х рр. XIX ст. назріла нагальна потреба у популярному виданні, де б публікувалися матеріали з історії України (це прекрасно розуміли і засновники часопису, які зауважували, що «судьба и жизнь их (українських земель) в последние два столетия мало или вовсе неизвестны нам» [7, арк. 3]). Крім того, існуючі праці різноманітних історичних товариств та комісій, що діяли в той час були мало доступні широкому загалу через різні причини (в тому числі і через їх інколи надмірну науковість). З іншого ж боку, на Україні після закриття в 1862 р. «Основи», що видавалася у Петербурзі, було відсутнє періодичне видання, що мало б на меті розробку місцевої історії та було б розраховане на широкі кола любителів старовини. Це було зумовлено змінами у суспільному житті Російської імперії, появою Валуєвського та Емського указів, загальними умовами розвитку вітчизняної журналістики, політичною реакцією у країні, жорсткою цензурною політикою уряду. Тому поява «Киевской старины» в період дії указу 1876 р. та в часи репресій, викликаних убивством Олександра II, справді виглядає унікальним явищем.

Важливим доказом унікальності цього журналу є географія його розповсюдження. Журнал передплачували не тільки у підросійській Україні, але й у різних містах Російської імперії - Москві, Петербурзі, Тифлісі, Самарі, Твері, Тулі, Баку, Сибірську, Астрахані, Ризі тощо. Крім того, часопис передплачували також за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі, Мадриді, Празі, Гейдельберзі (Німеччина) та Цюріху (Швейцарія). До «Адресной книги иногородних и заграничных подписчиков «Киевской старины» за 1890 г.» було внесено 21 адресу закордонних передплатників [8, од. зб. 12]. Надсилав «Киевскую старину» Ф. Лебединцев і до Женеви «неблагонадійному» М. Драгоманову. Це, на думку І. Франка, виглядало досить сміливо, тому він і дивувався, що перший редактор журнал «посилав Толмачову (псевдонім М. Драгоманова) в Женеві, а скінчив дні свої на постелі в Києві, а не на ешафоті, ні в Сибіру» [6, с. 285].

В Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського зберігаються листи власників книжкових магазинів з багатьох міст Російської імперії з проханням про пересилку екземплярів часопису чи про його передплату. Це листи з Москви [8, од. зб. 100, 105], Петербургу, Катеринодара, Мінська, Костроми, Риги [8, од. зб. 108] тощо. Ще ширшою виглядає географія передплат на «Киевскую старину» публічними, громадськими, студентськими бібліотеками імперії: Вільно, Ростов-на Дону, Вороніж, Дерпт [8, од. зб. 111, 112, 136], Сибірськ [8, од. зб. 134], Кронштадт [8, од. зб. 135], Томськ [8, од. зб. 126] та ін. До речі, у 1889 р. Департамент Міністерства народної освіти рекомендував журнал для фундаментальних бібліотек усіх середніх навчальних закладів імперії [8, од. зб. 16]. Слід звернути увагу і на різнопрофільність установ та організацій, що отримували журнал: навчальні заклади (університети [8, од. зб. 126], духовні семінарії та академії [8, од. зб. 125], реальні училища [8, од. зб. 123], землеробські училища [8, од. зб. 124]), літературні товариства [8, од. зб. 127, 129], земські управи [8, од. зб. 131], попечительські комітети про бідних [8, од. зб. 136], навіть бібліотека при клініці нервових хвороб [8, од. зб. 137].

Цікавим видається і соціальний статус, становище та посади, які займали передплатники журналу. Серед них дворяни, духовенство, поміщики, службовці, вихідці із селянського стану, за посадою - професура, вчителі, лікарі, нотаріуси, священники, військові, моряки, діячі земств, студенти тощо. Вони, за всієї різниці своїх поглядів, були однаково зацікавлені у розвідках з історії та культури українського народу.

Зазначимо також, що інколи передплатники «Киевской старины», зацікавившись змістом та напрямками досліджень журналу, ставали і самі його дописувачами. Так, наприклад, власник книжкового магазину у м. Смоленськ М.О. Добротворський опублікував в часописі 8 статей та повідомлень (1885-1889 рр.) [10-16], а ще кілька надісланих ним до редакції матеріалів за невідомих причин не було опубліковано і вони зараз зберігаються в архіві («Казнь огнём за вероотступничество» та «Дело о лейтенанте Вознищине») [8, од. зб. 41].

Та стракатим було не тільки коло передплатників «Киевской старины». Дописувачі журналу теж становили доволі різноманітну когорту прихильників українства. Серед них і, за висловом Д. Дорошенка, «цвіт української інтелігенції» [17, с. 57], і широке коло усіх тих, хто цікавився минулим українського народу, його культурою. Редакція журналу намагалася долучити до справи видання «значительный по своему составу кружок киевских профессоров и других учёных, знатоков и любителей южнорусской старины» [7, арк. 3]. «Киевская старина» пов'язана з творчістю діячів практично всієї української інтелектуальної плеяди кінця XIX – початку XX ст., включаючи В. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Кониського, М. Костомарова, О. Лазаревського, В. Науменка, І. Франка, Д. Яворницького та багатьох інших. Незважаючи на всі перешкоди, (жорстка царська цензура, відсутність коштів), часопис намагався згуртувати навколо себе тогочасних українських визначних вчених та громадських діячів, працюючи на єднання національних наукових та суспільних сил, а також сприяв залученню до українофільських студій широкого кола аматорів-початківців. «Киевская старина», яка, за словами О.Ф. Кістяківського, «держится украинофилами-сотрудниками и проникнута решительными симпатиями ко всему малороссийскому» [5, с. 432], сприяла тому, що заняття історією поступово переставали бути привілеєм вузького кола істориків-професіоналів, – до них приверталася увага ширших верств населення.

Звичайно, у межах підросійської України кінця XIX – початку XX ст. з населенням у 23 з половиною мільйони (дані перепису населення Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Херсонської та Чернігівської губерній, здійсненого у 1897 р.) кількість передплатників (у найкращі часи – приблизно 1000 чоловік) та дописувачів (більше 400) – то крапля в морі («плохая подписка - доказательство слабости в публице украинофильских симпатий» і «самое лучшее мерило политической силы или, правильнее, бессилия украинофильства») [5, с.406]. Але унікальність журналу якраз і полягає в тому, що активна життєва позиція невеликої групи ідеалістів та романтиків, захоплених українською культурою, призвела до появи видання, матеріали якого активно продовжують використовувати науковці і через сто років [18].

Непересічним є значення «Киевской старины» насамперед для розвитку історичної науки. Загальноновизнаною є роль історико-етнологічних досліджень у процесі становлення самосвідомості українців у XIX ст. [19] На той час журнал був «єдиний орган історичний український, хоч і в російській мові» [20, с.185]. Автори енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона вважали часопис головним на той час органом «по разработке малорусской истории». Завдання, яке ставила перед собою

редакція «Киевской старины», було достатньо масштабним: «исследование минувшей жизни южной половины России и ознакомление с нею не только местной, но и вообще отечественной публики в разнообразной, живой и доступной каждому читающему форме» [7, арк. 3]. Така популяризаторська запрограмованість діяльності журналу зберігалася протягом усього періоду існування журналу і мала неабияке значення для поширення історичних знань про Україну, ознайомлення широкого загалу з українською літературою. А в останній період видавництва журналу – і з поточними подіями суспільно-політичного життя України. Незважаючи на те, що акцент було зміщено в бік популяризації історичних знань (деякі вчені вважають, що у цьому журнал наслідував «Киевлянин» М. Максимовича: «Начиная свою работу, редакция напомнила о «Киевлянине» как о своем предшественнике. «Киевская старина» восприняла у альманаха Максимовича удобопонятную форму разработки научных проблем. Она содействовала не только развитию исторической науки, но и популяризации ее достижений») [21, с.23], на сторінках часопису постійно публікувалися і оригінальні праці чисто наукового характеру. Важливим є той факт, що на шпальтах «Киевской старины» розміщувалися історичні дослідження та розвідки як з давньої української історії [22], так і з періоду середньовіччя та XVIII і XIX ст. [23] Історичні матеріали охоплювали не тільки історію Лівобережної України (хоча цей регіон був представлений найбільш), але й історію Правобережжя, Слобідської України, Галичини тощо.

Вражає тематичне розмаїття публікацій журналу. Заслугове на увагу і те, що редакція не цуралася «незручних» на той тем, серед яких – історія козацтва, гайдамацький рух, селянські виступи тощо. На сторінках журналу тема козацтва була однією з провідних протягом усього періоду існування часопису. Відомий український історіограф Д. Дорошенко констатував, що саме «Киевская старина» надрукувала «по історії козацького періоду нашої історії» найбільшу кількість матеріалів [24, с. 160]. Автори публікацій на шпальтах часопису торкалися важливих для розуміння сутності козацької проблематики питань: про походження та генезу козацтва, його місце та роль в історії, уточнювалися окремі фактологічні положення. Незважаючи на різноманітність концепцій, оціночних положень та висновків (М.І. Костомаров відстоював тезу про козацтво як прогресивне явище, підкреслював його консолідуюче значення в історії України, а П.О. Куліш підходив до нього як до анархічної, деструктивної сили), більшість робіт, завдяки постановці питання, привернули до себе увагу сучасників, в тому числі і російських істориків.

Широко на сторінках журналу була представлена і церковна історія [25]. Це зумовлювалося як програмовими засадами («церковно-религиозному быту южнорусского народа, в частности, быту и положению духовенства, взаимных отношений его и паствы, по важности сего предмета, мы готовы отвести одно из видных мест в нашем издании» [7, арк. 4]), так і, у великій мірі, і особистістю першого редактора журналу, вплив якого на формування ідеологічних засад діяльності журналу відчувався і навіть після його смерті.

Часопис провів також значну археографічну роботу, постійно надаючи свої сторінки для публікації різноманітних за видовими та жанровими особливостями історичних пам'яток. На його шпальтах друкувалися як масштабні джерела, так і поодинокі матеріали. Всього було надруковано окремо 943 історичних джерела з коментарями, поясненнями, примітками. Велика кількість джерел публікувалася також і в текстах досліджень істориків з різних проблем українського минулого. Інколи такі «вкраплення» в тексті займали лівову частину опублікованих матеріалів. Велика увага редакції до історичних джерел сприяла перш за все утвердженню положення про те, що українська культура – самобутня, унікальна, автентична, а історія українського народу звияжна, героїчна, насичена численними перипетіями і повинна бути досліджена та усвідомлена як сучасниками журналу, так і прийдешніми поколіннями.

Серед українознавчих матеріалів особливе місце відводилося на сторінках журналу народній творчості, яка своїм змістом об'єктивно відтворювала світогляд українського народу, його національну культуру, стверджуючи її самобутність та оригінальність. Етнографічні та фольклористичні матеріали, опубліковані на сторінках журналу, давали змогу не тільки популяризувати українську культуру, але показати її самобутню індивідуальність, спільні корені всіх українських регіонів та етнографічних груп, знайомили суспільство з багатогранною усною народною творчістю та стародавніми традиціями і обрядами українців [26]. Сутність і значення фольклористичної спадщини часопису полягає насамперед у виключно науково-історичній та історико-пізнавальній і естетично-виховній цінності опублікованих матеріалів. Це та культурна спадщина, яка і на сьогодні живить вітчизняну фольклористику. З етнографічними та фольклористичними публікаціями в «Киевской старине» виступило понад 150 авторів, як авторитетних науковців, так і провінційних аматорів. Серед відомих вчених у цій галузі це М. Драгоманов, А. Малинка, І. Манжура, В. Милорадович, Ф. Рильський, М. Сумцов, І. Франко та ін. На шпальтах журналу було опубліковано понад 350 статей, заміток, повідомлень з питань фольклористики та етнографії, здійснено більш ніж 220 публікацій етнографічних джерел та фольклорних пам'яток, близько 50 наукових рецензій. Крім того, друкуючи частину матеріалів українською мовою, журнал «с положительными симпатиями к малороссийскому народу» [5, с. 406] відтворював своєрідність історичної та побутової атмосфери народного життя, документально підтверджував національну специфіку української культури і об'єктивно слугував справі відстоювання прав українського народу.

«Киевская старина» зробила значний внесок і в процес становлення архівознавства та спеціальних історичних дисциплін (генеалогії, топоніміки, сфрагістики, історичної географії,

нумізматики тощо). В рамках загальноісторичних проблем автори часопису зробили чималий внесок у розширення історико-краєзнавчих, топографічних, біографічних, демографічних досліджень в Україні. Зазначимо, що на шпальтах «Киевской старины» фактично вперше з'явилися матеріали до біографії І. Мазепи [27], М. Гоголя [28, 29], велика увага приділялася особі Б. Хмельницького [30]. «Киевская старина» значне місце відводила і проблемам археології України. Члени редколегії приймали участь у організації археологічного з'їзду у Києві 1899 р. У 1899-1901 рр. при часописі друкувалася за редакцією М. Біляшівського «Археологическая Летопись Южной Руси» (у 1902 р. відокремилася у особний місячник) [31]. На сторінках журналу також публікувалися матеріали з історії освіти, з історії друкарства та преси [Див.: 32-33].

Унікальною була роль «Киевской старины» і в розвитку суспільно-політичного руху на українських землях Російської імперії. Незважаючи на те, що І.Я. Франко достатньо критично ставився до часопису, навіть остерігався називати його журналом через відсутність (особливо в перші роки існування) матеріалів про громадсько-політичне життя на українських теренах, слід зауважити, що в тих умовах «Киевская старина» як могла виконувала роль трибуни громадського життя українців, звичайно, дуже обережно і розсудливо. Причини цього слід шукати в загальних умовах існування журналу. «Умови часу не дозволяли журналові мати чітку громадську фізіономію; він публікував матеріали, описував факти, збираючи навколо себе співробітників найрізноманітнішої орієнтації – від М. Драгоманова та І. Франка, що виступали переважно під псевдонімами, до зовсім далеких від «політики» провінціальних аматорів археології та історії» [34, с. 89]. Але все ж таки, усвідомлюючи можливі наслідки, редакція час від часу вміщувала матеріали на злободенні теми дня, публікувала вісті про суспільне життя українства. Такі замітки містилися у рубриці «Мелкие известия» (існувала з травня 1895 р. по січень 1896 р.) та «Текущие известия» (1899-1906 рр.).

Важливою характеристикою діяльності журналу є його зв'язок з західними українцями, серед яких були і дописувачі, і передплатники часопису. Серед останніх – читальня руської семінарії у Львові, літературне товариство «Руська бесіда» та приватна книгарня в Чернівцях тощо [8, од. зб. 127]. А співробітничали з «Киевской стариной» В.М. Гнатюк, Я.Ф. Головацький, І.Я. Франко, Ю.А. Яворський, на шпальтах часопису було опубліковано твори О.Ю. Кобилянської, Ю.А. Федьковича. З метою підтримання постійних духовних і літературних взаємозв'язків Наддніпрянської України з Галичиною було укладено домовленість між книгарнею «Киевской старины» та Науковим товариством ім. Т.Г. Шевченка у Львові про таке: часопис передплачував Літературно-Науковий Вісник для розповсюдження його в межах Російської імперії і брав на себе зобов'язання постачати НТШ друкованою продукцією, насамперед українською мовою, що вийшла в Росії.

Важко переоцінити роль «Киевской старины» у тогочасному літературному процесі [35]. І хоча журнал був двомовним (наукові та критичні статті друкувалися російською мовою, а художні твори – українською), він з 80-х рр. XIX ст. і до 1906 р. залишався єдиним на Східній Україні друкованим органом, де «можна було публікувати матеріали і дослідження з фольклору та з історії літератури. Разом з фольклорними публікаціями журнал віддавав чимало місця матеріалам із старої української літератури і з літератури нової (статті та матеріали про Котляревського, Квітку, Шевченка)» [34, с. 89]. Саме цей часопис вперше опублікував прозові твори Т.Г. Шевченка, написані російською мовою, систематично друкував різноманітні матеріали про Кобзаря – листи, спогади, знахідки, коментарі. Всього за роки існування часопису у ньому було надруковано 165 зразків красного письменства, серед них твори Ганни Барвінок, В. Винниченка, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, Лесі Українки, Панаса Мирного, І. Франка [36], Б. Познанського, М. Старицького, О. Федьковича, Л. Яновської та ін. Крім того, в журналі було вміщено більше 180 статей, заміток та повідомлень з питань літературознавства та мовознавства, здійснено 70 публікацій літературних пам'яток. Систематично у часописі з'являлися рецензії, спочатку лише на історичні, а потім і на художні твори. Як критик-рецензент в «Киевской старине» активно виступав Василь Горленко.

«Киевская старина» була унікальним виданням і з точки зору внеску у розвій української мови, у ствердження її як самодостатньої та самобутньої [37-38]. Крім того, часопис доклав багато зусиль для утвердження можливостей української мови як наукової з притаманною їй технічною та гуманітарною термінологією. Журнал був фактично вогнищем української науки у Східній Україні, оскільки всі наукові установи, що існували в підросійській Україні були філіалами російської академії. Всі ті «Общества», «Комиссии», «Комитеты» мали характер російських державних установ, і навіть «Юго-Западный отдел Императорского Русского Географического Общества» в Києві публікував свої праці виключно російською мовою (зазначимо, що після його закриття частину покладених на Відділ функцій взяв на себе часопис «Киевская старина», до діяльності якого залучилися колишні члени Відділу – В. Антонович, П. Житецький, О. Русов, М. Лисенко, В. Науменко та ін.). На сторінках журналу з'являлися статті, що відстоювали право українського народу на власну мову, а в кінці 90-х рр. XIX ст. часопис став учасником дискусії щодо самостійності української мови та літератури та їх місця в сім'ї слов'янських мов [39-42]. Свої мовознавчі роботи в «Киевской старине» публікували Б. Грінченко, В. Антонович, П. Житецький, А. Кримський, К. Михальчук, В. Науменко та ін.

До заслуг редакції «Киевской старины» треба віднести і появу «Словаря української мови» (1907-1909 рр.). Цей словник, остаточно зредагований Б.Д. Грінченком, становить зведення праці

багатьох кореспондентів часопису і є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів на російську мову.

На пошану заслуговує і останній редактор «Киевской старины» В. Науменко. Крім того, що Володимир Павлович був автором 115-ти публікацій на різноманітні теми, його заслугою є і те, що період редагування ним журналу позначився суттєвими змінами в загальному напрямі та змісті часопису. «Киевская старина» з аполітичного чисто наукового видання поступово перетворюється на орган українофільства, на сторінках якого розгортається боротьба за українське слово, за вільний розвиток української літератури, з'являються статті, що характеризували тодішню політичну ситуацію в Наддніпрянщині, Галичині, Буковині. Видання журналу стає справді «патріотичною справою» [43, арк. 2] громади і перетворюється з консолідуючого органу науковців у консолідуєчий орган громадських діячів. Саме В. Науменко домогся дозволу друкування на сторінках часопису творів українського письменства мовою оригіналу. Ще з середини 90-х рр. XIX ст. редакція «Киевской старины» за його ініціативи і у його помешканні розпочала «торг українськими книжками - старими виданнями, що лишилися були у декого з громадян з 60-х і 70-х років, та новими, що почали тоді заходами Старої громади та молоді виходити. Це й було зерно першої української книгарні» [44, с.173]. У 1896 р. він звернувся до уряду з «Пам'ятною запискою», в якій обґрунтував вимогу легалізації українського слова [45, арк. 2], а вже 1897 р. «Киевская старина» отримала такий дозвіл і офіційно заснувала українську друкарню, а 1899 р. – українську книгарню. «Помалу, крок за кроком, поширяла ця книгарня свої зв'язки та операції, завойовувала книгарський ринок і досягла справді величезних, як на ті часи, результатів, і не самих матеріальних. На чолі її стояв вчитель В.П. Степаненко, що зумів зробити офіційно «Книжный склад журналу «Киевская старина» легальним осередком широкої української пропаганди, що виховав не одну, може, тисячу свідомих українців. Власна громадська книгарня стала таким чином не останньою часткою в дореволюційному балансі українства, не кажучи вже про значіння її в книгарській та видавничій справі безпосередньо» [44, с.174]. Саме тоді часопис став головним органом української літератури в Наддніпрянській Україні, вміщуючи крім самих українських творів також критику, бібліографію й хроніку літературного життя.

Взагалі, аналізуючи роботу, яку проводила редакція журналу, можна говорити про «Киевскую старину» не тільки як про журнал, а як про центр українського суспільного життя кінця XIX – початку XX ст., власне як про організацію, товариство однодумців, які переймалися як сьогоденням так і майбутнім українського народу. І ми погоджуємося з думкою авторитетної дослідниці М.Г. Палієнко про те, що цей часопис був «одним із важливих символів національного відродження кінця XIX – початку XX ст.» [46, с.114].

Слід також зазначити, що події революції 1905-1907 рр. неоднозначно вплинули на долю «Киевской старины». З одного боку, піднесення суспільно-політичного і національного руху в цей час призвело до відміни указу 1876 р. і український народ офіційно отримав право на національну пресу. Це, здавалося, створювало б умови для розвою діяльності журналу. Але «Киевская старина», яка тривалий час була єдиним періодичним органом українофільської спрямованості у підросійській Україні, позбулася цієї ролі внаслідок появи численних україномовних журнально-газетних видань. Редакція часопису стала на позиції перетворення журналу з наукового історичного на громадсько-політичний орган. Але це не могло задовольнити те широке коло людей, що були раніше і дописувачами і читачами журналу. Це призвело фактично до припинення видання (хоча редакція спробувала через реорганізацію «Киевской старины» в літературно-публіцистичний журнал «Україна» зберегти його). Таким чином, навіть закриття журналу видається унікальним: саме тоді, коли українство отримало ширші права щодо задоволення своїх національних потреб, а українська мова отримала офіційне право на існування, часопис, що довгий час фактично нелегально був провідником українофільства, припинив своє існування. Такий історичний казус, як нам видається, міг би стати темою окремого історичного дослідження.

Враховуючи все вище зазначене, не можемо також не погодитися з М. Антоновичем, який називав «Киевскую старину» найкращим науковим журналом на лише «Південно-Західного краю», але й цілої колишньої царської імперії і вважав, що часопис «відіграв першорядну, якщо не найголовнішу, ролу в покладенні основ під наукове опрацювання сливе всіх ділянок українознавства» і «за 25 років свого існування поклав справжні основи під різні галузі українознавства від археології до найновіших часів» [47, с. 29]. Його думку розділяв і М.В. Кучинський, який теж вважав, що «Киевская старина» - «українознавче енциклопедичне видання, яке стверджувало нову закономірність і необхідність національної культури на Україні, що в період дії указу 1876 р. було справді позитивною рисою журналу» [48, с. 28].

Редактори журналу головний наголос ставили на наукових дослідженнях, прагнучи поширити і поглибити всі ділянки українознавства та зміцнити саму базу розвитку української ідеї. Не вдаючись до національних чи політичних гасел, вони висловлювали свої погляди через мову науки, через історичні факти, які стверджували закономірність існування української нації з її самобутніми культурою та традиціями. Надзвичайну роль «Киевской старины» в українському культурному процесі засвідчує також і факт відновлення у 1992 р. видання журналу, але вже з україномовною назвою «Київська старовина» [49-50]. Її редакція сповідує вірність науковим традиціям історико-літературного часопису кінця XIX – початку XX ст. і за короткий час стала одним з головних історичних видань незалежної України.

Таким чином, «Киевская старина» викликаючи протягом усього періоду існування інтерес до себе з боку як науковців, так і пересічних українців, стала унікальним явищем в історії української культури з точки зору кількості опублікованого матеріалу, його тематичної різноманітності, кількості залучених дописувачів, поставлених проблем та масштабу впливу на історіографічний процес в Україні.

Джерела та література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол. – К., 2001.
2. По поводу приостановки «Киевской старины» // Исторический вестник. – 1888. – № 1.
3. Ефремов С. Рец. на: Систематический указатель журнала «Киевская старина» (1882-1906). Издание Полтавской учёной архивной комиссии. Составлен членами комиссии: И.Ф. Павловским, В.А. Щепотьевым, А.А. Явойским и Б.Д. Чигринцевым. Стр. 219. Полтава, 1911 // Украинская жизнь. – 1912. – Кн. 2.
4. Ефремов С.О. Історія українського письменства. – К., 1995.
5. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1885): У 2 т. – Т. 2 (1880-1885). – К., 1995.
6. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Львівський нац. ун-т ім. І.Франка; Наук. б-ка; Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (спів.голови) та ін. – Львів, 2006.
7. ЦДІАК України. – КМФ 19. – Оп. 1. – Спр. 20 (Программа предполагаемого к изданию в Киеве, с 1-го Января 1882-го года, исторического журнала под названием «Киевская старина»).
8. ІР НБУ ім. Вернадського. – Ф. 112.
9. Добротворский Н. Из истории одного присеймского села // КС. – 1887. – № 3.
10. Добротворский Н. Историческая справка о глушковской суконной фабрике // КС. – 1886. – № 12.
11. Добротворский Н. Крестьянские движения в Гайворонском уезде Курской губернии в 1861-1862 гг. // КС. – 1887. – № 4.
12. Добротворский Н. Курские и орловские кудеяры // КС. – 1888. – № 12.
13. Добротворский Н. Портрет Гонты // КС. – 1885. – № 8.
14. Добротворский Н. Из истории Глушковской фабрики // КС. – 1889. – № 8.
15. Добротворский Н. Кудеяров курган // КС. – 1889. – № 5/6.
16. Добротворский Н. Малорусские песни у великорусских крестьян // КС. – 1886. – № 11.
17. Дорошенко Д. Володимир Антонович. – Прага. – 1942.
18. Забіяка І.М. Матеріали журналу «Киевская старина» – першоджерело і привід для роздумів (постановка проблеми) // Вісник Київського національного університету. Журналістика. – 2004. – № 12.
19. Масненко В. Вплив вітчизняних історико-етнологічних досліджень на еволюцію національної свідомості українців (середина XIX – перша третина XX ст.): загальнотеоретичні аспекти // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 9. – К., 2001.
20. Лисенко М.В. Листи. – К., 1964.
21. Фризман Л.Г. Слово о Максимовиче // Научно-популярный журнал UNIVERSITATES. Наука и просвещение. – 2004. – № 3.
22. Буряк Н.В. Культурное наследие Киевской Руси на страницах журнала «Киевская старина» (историко-археологический аспект) // Крымский пушкинский научный сборник. – Вып. 1. Русская культура и античность. – Симферополь, 2001.
23. Матях В.М. Проблеми історії України XVI – XVIII ст. у висвітленні журналу «Киевская старина»: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1993.
24. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923.
25. Ластовський В. Відображення соціально-економічного розвитку православної церкви в Україні наприкінці XVII – протягом XVIII століть на сторінках «Киевской старины» (1882-1906) // Вісник Київського національного університету. – Історія. – К., 2006. – Вип. 87-88.
26. Иоаниди А.Л. Журнал «Киевская старина» и вопросы фольклористики на Украине в конце XIX – начале XX в.: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – К., 1969.
27. Хорунжий Ю. Мазепіана «Киевской старины» // Київ. – 2006. – № 12.
28. Жаркевич Н. Біля витоків українського гоголезнавства (Творчість М.В. Гоголя на сторінках журналу «Киевская старина») // Слово і час. – 2001. – № 8.
29. Кучинський М. Творчість Гоголя в оцінці «Киевской старины» // Київська старовина. – 1994. – № 2.
30. Кучинський М. «Мій Київ, Я пан і воевода київський...» (Журнал «Киевская старина» про діяльність Б. Хмельницького) // Київська старовина. – 1995. – № 5.
31. Дворкін І. Музеї України на сторінках часописів «Киевская старина» (1882-1906) та «Археологическая летопись Южной России» (1903-1905) // Київська старовина. – 2006. – № 5.
32. Михайлин І. «Киевская старина» в контексті історії українського друкарства // Друкарство. – 2000. – № 1.
33. Михайлин І.Л. Становлення історіографії української журналістики: журнал «Киевская старина» як джерело з історії української преси // Ізмаїльський державний гуманітарний університет. Науковий вісник. – Ізмаїл, 2003. – Вип. 15.
34. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Білецький О. Зібрання праць. У 5 т. – Т.2. Українська література XIX – початку XX століття. – К., 1965.

35. Кучинський Н.В. Журнал «Киевская старина» и украинский литературный процесс конца XIX – начала XX ст.: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – К., 1990.
36. Кучинський М. Иван Франко і «Киевская старина» // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 5. – С. 66-72.
37. Побірченко Н.С. Офіційні змагання громадівців за українську мову, школу, літературу, підручники (друга половина XIX – початок XX ст.) // Педагогіка та психологія. – 1999. – № 4 (25).
38. Коваленко Л. Боротьба українців за права української мови в Російській імперії (за матеріалами російськомовної української періодики кінця XIX – початку XX ст.) // Людина і політика. – 2002. – № 3.
39. Науменко В. Книжная речь у малороссов и русинов // Киевская старина. – 1899. – № 1.
40. Науменко В. Решен ли проф. Т.Д. Флоринским вопрос о книжной малорусской речи? // Киевская старина. – 1900. – № 1.
41. Михальчук К. Что такое малорусская (южнорусская) речь? // Киевская старина. – 1899. – № 8.
42. Антонович В. К вопросу о галицко-русской литературе (По поводу статьи Т.Д. Флоринского) // Киевская старина. – 1900. – № 3. – Отд. 1.
43. ЦДІАК. – Ф. 2052. – Оп. 1. – Спр. 843.
44. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книга в 1798-1916 рр. // Єфремов С. Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К., 2002.
45. ІР НБУВ. – Ф. II, од. зб. 4236.
46. Палієнко М.Г. Журнал «Киевская старина»: організаційно-видавнича діяльність у контексті епохи (кінець XIX – початок XX ст.) // Збірних праць науково-дослідницького центру періодики. – Львів, 1997.
47. Антонович М. «Киевская старина»: з приводу ювілеїв // Український історик. – 1983. – № 2-4.
48. Кучинський М.В. Журнал «Киевская старина» – нетлінне джерело українознавства // Українознавство і гуманізація освіти. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю ДДУ (Дніпропетровськ, 19-21 травня 1993 р.). У 4 т. – Т. 3. – Дніпропетровськ, 1993.
49. Волошенюк О., Дьома С. Журнал «Київська старовина» на початку XXI ст. // Освіта України. – 2001. – № 32 (8 серпня).
50. Традиції, новочасність: про історію і сучасний стан журналу «Київська старовина» // Слово і час. – 1999. – № 9.

Summary

This article is about singularity and originality of journal "Kyiv Antiquity", which had been existing since 1882 until 1906. This journal had great meaning for development of social politic movement and national revival. Its contribution in history, archeology and study and publication of early texts was very important. Influence of that periodical edition on development of Ukrainian language is also reflected.

О. В. Волос

ЗЕМСЬКІ МАТЕРІАЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ КРАЮ

Дослідження історії земств у регіонах дозволяє скласти певну уяву про розвиток культури, народної освіти, медицини, статистики, агрономії, кооперації в Україні. Наприкінці XIX століття на місцях без земської участі вже не вирішувалося жодне з питань соціально-економічного та культурного характеру.

Актуальність досліджень такого характеру є очевидною, бо осмислення накопиченого земствами досвіду може допомогти вирішити окремі проблеми сьогодення.

Історико-краєзнавча діяльність повітових, губернських земських установ сприяла вивченню історії краю, становленню музеєзнавства, розвитку справи охорони пам'яток історії та місцевості. Завдяки цьому активізувався рух із дослідження історії етнічних меншин, їхньої культури, фольклору.

Дослідження минулого та сучасного етносів, що проживають в нашій державі, дозволяє краще визначити роль і місце корінного народу в середовищі інших. Сучасні етнокультурні процеси в Україні значною мірою зумовлені взаєминами народів, що склалися в минулому, рівнем їх соціально-економічного та культурного розвитку.

Мета публікації – зацентувати увагу на етнічних краєзнавчих дослідженнях науковців і земців південної України на прикладі Херсонської губернії.

Об'єктом дослідження є земські установи Херсонщини, їх культурно-освітні заклади та наукові товариства, що охоплює історичний період останньої третини XIX – перші десятиліття XX століття.

Предметом дослідження є історико-краєзнавча діяльність земств, наукових товариств і осередків, функціонування яких підтримували органи місцевого самоврядування; а також наукова спадщина деяких відомих земців нашого краю. Пізнання та осмислення цієї діяльності дозволяє більш глибоко дослідити минувшину рідної землі.